

УДК 340.1

Д.А. ШИГАЛЬ, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ПОРІВНЯННЯ, ПОРІВНЯЛЬНОГО, ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО, ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДІВ

Ключові слова: розмежування понять порівняння, порівняльний метод, порівняльно-історичний метод, порівняльно-правовий метод, історико-правовий порівняльний метод

Одним із актуальних завдань сучасної вітчизняної науки історії держави і права є всебічна та глибока розробка її методології з урахуванням тих глобальних геополітичних, ідеологічних та соціально-економічних зрушень, що відбулися останнім часом у світі. Нові суперечливі тенденції світового розвитку з неминучістю призводять до переосмислення історичного шляху, пройденого людством, що у свою чергу обумовлює перегляд того методологічного арсеналу, що вже сформувався у науці історії держави і права. Необхідність подальшого теоретико-методологічного розвитку історичної науки диктується й сучасним станом історико-правового пізнання, в структурі якого все більш значущим стає так зване позаджерельне знання, тобто знання, яке хоча й не міститься безпосередньо у історико-правових джерелах, але стає доступним завдяки удосконаленню роботи з ними [1, с.9]. Звичайно, все це вимагає розробки такого методологічного інструментарію, що дозволяв би досліднику знаходити нові підходи до вивчення історії держави і права та відкривати нові, раніше невідомі, історичні

аспекти державно-правового розвитку тієї або іншої країни.

Метою даної статті є уточнення поняття порівняльного методу, що застосовується у наукових дослідженнях з історико-правової тематики. Крім того, ми маємо на меті якомога чіткіше розмежувати поняття порівняння як логічної операції, порівняльного, порівняльно-правового та порівняльно-історичного методів, а також показати їх відмінність від історико-правового порівняльного методу як спеціально-наукового засобу пізнання історії державно-правових явищ. Актуальність статті полягає у тому, що до сих пір у науковій літературі як з питань загальної методології, так і методології окремих наук, зокрема, історії держави і права, порівняльний метод досить часто або ототожнюється з порівнянням як логічною операцією, або ставиться в один ряд з порівняльно-історичним та (або) порівняльно-правовим методами. Наукова новизна роботи обумовлена тим, що вперше у сучасній вітчизняній історико-правовій науці робиться спроба відмежувати історико-правовий порівняльний метод від інших, за формою схожих, але за своєю сутністю відмінних, наукових методів.

Питанням, пов'язаним із методологією порівняльно-правових та порівняльно-історичних досліджень, так чи інакше приділяли увагу такі дореволюційні, радянські та сучасні вчені, як В.І. Бартон [2], Х. Бехруз [3], О.В. Бочаров [4], В.В. Іванов [5], Д.А. Керімов [6], М.М. Ковалевський [7], І.Д. Ковальченко [8], Л.А. Луць [9], М.М. Масленников [10], Б.Г. Могильницький [1], О.В. Петришин [11], С.П. Погребняк [11], А.Х. Саїдов [12], І.М. Ситар [13], О.Л. Чернобай [13], О.Ф. Скакун [14], В.М. Сиріх [15], А.А. Тіллі [16], М.М. Файзієв [17], Г.В. Швеків [16] тощо. Разом із тим, незважаючи на значний обсяг наукових робіт в сфері історичної та правової компаративістики, критерії розмежування різновидів порівняльного методу є неповними, а різниця між засобами наукового пізнання, утвореними на основі логічного прийому порівняння, ще не для всіх дослідників є очевидною.

В останній час з боку вчених-правознавців значно зростає увага до порівняльно-правових досліджень з різної проблематики. З'являються нові роботи також й у галузі науки історії держави і права. При цьому слід констатувати плутанину в методології порівняльно-правових досліджень, коли логічний прийом порівняння досить часто ототожнюється з порівняльним методом, а останній прирівнюється до таких своїх різновидів, як порівняльно-правовий та порівняльно-історичний методи тощо. Це значно ускладнює застосування порівняльного методу та його похідних й нерідко призводить до того, що, наприклад, порівняльне правознавство у свідомості ряду науковців, переважно молодих, залишається невідокремленим від історико-правової науки. Отже, спробуємо уточнити поняття порівняльного методу та інших схожих засобів наукового пізнання й визначити їхнє місце у системі наукових методів.

Очевидно, що в етимологічному сенсі поняття порівняльного методу походить від слова «порівнювати», а тому доцільним буде розпочати з визначення простої логічної операції порівняння. Структурно просте порівняння складається з двох порівнюваних об'єктів, основи, за якою ці об'єкти порівнюються та висновку з порівняння, який може свідчити про тотожність двох об'єктів, їх схожість або відмінність [2, с.32–35]. Отже, порівняння як логічний прийом – це встановлення тотожності, схожості або різниці між двома або більше об'єктами у цілому або у яких-небудь ознаках.

Незважаючи на те, що порівняння у гносеологічному сенсі є досить близьким до порівняльного методу, їх все-таки слід розрізняти. Наприклад, Л.А. Луць зазначає, що порівняльний метод – це цілеспрямоване застосування порівняння для досягнення певної мети, а далі продовжує, що це відносно самостійний, організований спосіб дослідження, необхідний для досягнення пізнавальних цілей [9, с.491]. На думку відомого радянського вченого-правознавця М.М. Файзієва, «порівняльний метод – це спосіб визначення та з'ясування якості

явища шляхом його співставлення з якостями та властивостями іншого явища; це – встановлення закономірності шляхом порівняння об'єктів, їх якості в минулому та сучасному» [17, с.10]. Таким чином, порівняльний метод відрізняється від логічного прийому порівняння, перш за все, за обсягом поняття, – він є більш ширшим засобом наукового пізнання і включає до себе просте порівняння. Крім того, слід додати, що порівняльний метод не обмежується з'ясуванням якості явищ шляхом їх порівняння, – у ряді випадків, коли мова йде про встановлення схожості сутностей, логічною основою порівняльного методу являється також і аналогія. Розрізняються порівняння та порівняльний метод і за своїми висновками: результатом порівняння є проста констатація про тотожність, схожість або відмінність двох об'єктів, – результат застосування порівняльного методу прямо передбачає постановку нових проблемних питань, звернення до інших джерел та аналіз тих обставин, що відкрилися в ході проведення порівняльного дослідження.

Що стосується різновидів порівняльного методу, зокрема, порівняльно-правового та порівняльно-історичного методів, то вони на відміну від першого є спеціально-науковими засобами пізнання і використовуються переважно правовою та історичною науками. Поява цих спеціально-наукових методів була викликана, перш за все, бурхливим розвитком науки, що у XVIII–XIX століттях призвів до її розподілу на доволі відокремлені галузі знання. Зокрема, виділилися фізика, хімія, біологічні науки, історія, правознавство, лінгвістика та ін. В ряді випадків загальнонаукові методи під впливом специфічного предмету тієї або іншої науки зазнавали настільки суттєвих змін, що втрачали свою універсальність та набували рис спеціально-наукових засобів пізнання. Одним з яскравих прикладів подібної трансформації без сумнівів є порівняльний метод, який у XX ст. настільки конкретизувався в деяких науках, що виникла необхідність окремо розрізняти порівняльний та той метод, який виник на його основі в рамках тієї або

іншої науки. В якості прикладів можна назвати методи порівняльно-анатомічний, порівняльно-лінгвістичний, порівняльно-кібернетичний, порівняльно-правовий, порівняльно-історичний тощо. Все це цілком різні та доволі автономні засоби наукового пізнання, за винятком того, що всі вони походять від загальнонаукового порівняльного методу. Предметна сфера кожної з цих галузей наукового знання є настільки специфічною, що від зіткнення з нею порівняльний метод, зазнавши кардинальних змін, сам став (в кожному конкретному випадку) специфічним прийомом освоєння об'єктивної дійсності.

Так, наприклад, в історичній науці потреба проводити аналогії та паралелі між різними

історичними явищами та об'єктами призвела до значної модифікації порівняльного методу, наслідком чого стало поступове оформлення цілком нового засобу наукового пізнання – порівняльно-історичного методу. Подібної трансформації та модифікації порівняльний метод здобув й у інших науках, де відчувалася нагальна потреба в отриманні нових знань за допомогою порівняльного аналізу. У деяких науках вплив порівняльного методу був настільки істотним, що призвів до виокремлення в їх рамках нових галузей наукового знання. Так, наприклад, порівняльно-правовий метод зумовив виділення в рамках правової науки нової її галузі – порівняльного правознавства [11, с.10–11].

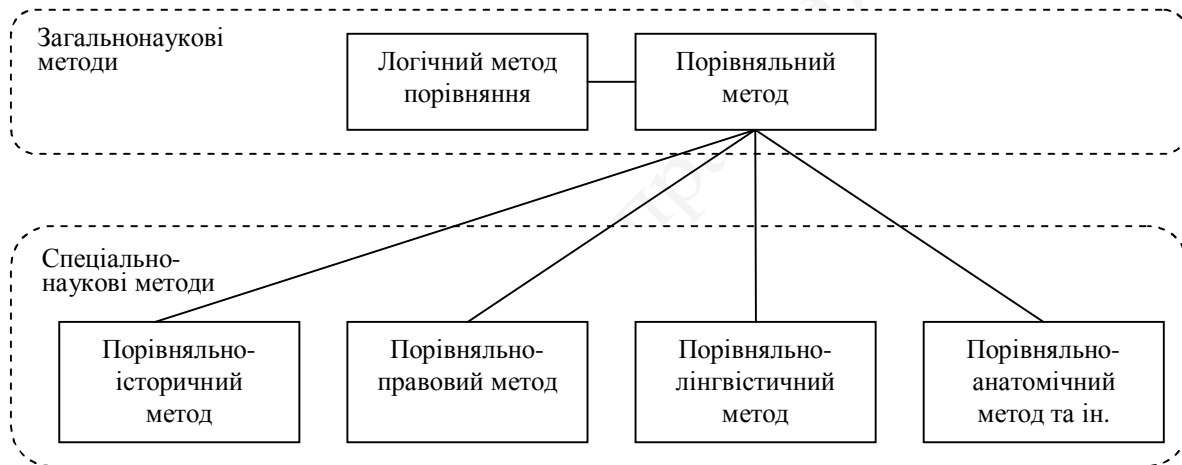

Рисунок – Місце порівняльного методу та його різновидів у системі методів наукового пізнання

У свою чергу сучасний розвиток науки історії держави і права, яка має інтегральний характер, органічно поєднуючи «історичне» і «правове», вимагає виокремлення та розробки нового засобу спеціально-наукового пізнання – історико-правового порівняльного методу. Головна його відмінність від порівняльно-правового та порівняльно-історичного методів в тому, що він сполучає наробітки в сфері методики і техніки порівняльного аналізу права та основні правила і принципи проведення історичних порівнянь. Інакше кажучи, специфіка історико-правового порівняльного методу зумовлена, з одного боку, ретроспективністю історичного пізнання, а з іншого, тим, що це

пізнання через аналіз історико-правових джерел націлене саме на виявлення конкретних форм прояву закономірностей державно-правового розвитку. Крім того, пізнавальні функції історико-правового порівняльного методу також включають: виділення в державно-правових об'єктах, що вивчаються, різного порядку ознак, їх співставлення та порівняння, з'ясування історичної послідовності між ними та генетичних зв'язків, узагальнення та побудова типології державно-правових явищ.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки. По-перше, у загальній методології науки окремо слід розрізняти загальнонаукові логічний метод по-

рівняння та порівняльний метод, який є родовим поняттям для тих спеціально-наукових методів, що виникли на його основі в рамках конкретної науки. По-друге, у історичній та правовій науці внаслідок значної модифікації загальнонаукового порівняльного методу виокремилися та оформилися цілком нові автономні засоби спеціально-наукового пізнання – порівняльно-історичний та порівняльно-правовий методи. При цьому порівняльно-правовий метод, маючи на меті порівняння різних правових систем, здійснив вирішальний вплив на оформлення нової галузі юридичної науки та навчальної дисципліни – порівняльного правознавства. Всі перелічені категорії – «порівняння», «порівняльний метод», «порівняльно-історичний метод» та «порівняльно-правовий метод» мають свої визначення і, за словами М.М. Файзієва, «їх ні в якому разі не можна ототожнювати: вони не однозначні та не являються синонімами. Кожна з них має своє призначення» [17, с.10]. І останнє, сучасний розвиток науки історії держави і права, яка в силу свого інтегрального характеру є історико-правовою наукою, дозволяє говорити про необхідність виокремлення та розробки нового різновиду компаративного засобу наукового пізнання – історико-правового порівняльного методу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Могильницький Б. Г. Введение в методологию истории : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. «История» / Б. Г. Могильницький. – М. : Высш. шк., 1989. – 175 с.
2. Бартон В. И. Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
3. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – О. : Фенікс, 2009. – 464 с.
4. Бочаров А. В. Алгоритмы использования основных научных методов в конкретно-историческом исследовании : учеб. пособие / Бочаров А. В. – Томск, 2007. – 138 с.
5. Иванов В. В. К вопросу о содержании и развитии сравнительно-исторического метода / В. В. Иванов // Методологические и историографические вопросы исторической науки : сб. ст. / отв. ред. А. И. Данилов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1967. – Вып. 5. – С. 15–29.
6. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 6-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2011. – 521 с.
7. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права / М. М. Ковалевский // Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики ХІХ–ХХ століть / під ред. О. В. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вид-во «Логос», 2008. – Вып. 5. – С. 112–127. Серія наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства».
8. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 2003. – 486 с. : ил.
9. Луць Л. А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження / Л. А. Луць // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2006. – Вып. 31. – С. 489–496.
10. Масленников М. М. Методологическое значение сравнения в научном познании / М. М. Масленников. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1968. – 58 с.
11. Порівняльне правознавство: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабаша та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 272 с.
12. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2000. – 448 с.
13. Ситар І. М. Методологічні основи порівняльного правознавства : навч.-метод. посіб. / І. М. Ситар, О.Л. Чорнобай. – Л. : ЛьвДУВС, 2009. – 72 с.
14. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравните-

льном правоведении : открытая лекция / О. Ф. Скакун. – К. ; Симферополь : Ин-т гос. и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Изд-во «Логос», 2007. – Вып. 5. – 31 с. Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения».

15. Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.

16. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М. :

Высш. шк., 1978. – 199 с.

17. Файзиев М. М. Советское сравнительное правоведение в условиях федерации / М. М. Файзиев. – Ташкент : Изд-во «Фан» Узбекской ССР, 1986. – 124 с.

18. Андреев И. Д. О методах научного познания / И. Д. Андреев. – М. : Изд-во «Наука», 1964. – 184 с.

19. Михайлова И. Б. Методы и формы научного познания / Михайлова И. Б. – М. : Изд-во «Мысль», 1968. – 112 с.

Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 828–832 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12sdappm.pdf>

Досліджено критерії, за якими розмежовуються порівняння як логічний прийом, порівняльний, порівняльно-історичний та порівняльно-правовий методи. Уточнено поняття порівняльного методу та його різновидів. Розглянуто специфіку історико-правового порівняльного методу як спеціально-наукового засобу історико-правового пізнання. Визначено місце порівняльного методу та його різновидів у системі наукових методів.

Шигаль Д.А. К вопросу о размежевании понятий сравнения, сравнительного, сравнительно-исторического, сравнительно-правового и историко-правового сравнительного методов

Исследованы критерии, по которым разграничиваются сравнения как логический прием, сравнительный, сравнительно-исторический и сравнительно-правовой методы. Уточнено понятие сравнительного метода и его разновидностей. Рассмотрена специфика историко-правового сравнительного метода как специально-научного средства историко-правового познания. Определено место сравнительного метода и его разновидностей в системе научных методов.

Shigal' D.A. To Question of Delimitation of the Concepts of Comparison, Comparative, Comparative Historical, Comparative Law and Legal History of Comparative Methods

The criteria that differentiated comparison as local method, comparative, comparative historical and relatively-legal methods investigated. The notion of the comparative method and its variants is improved. The specific features of historical and comparative legal method as a means of specialized scientific historical and legal cognition are considered. The place of the comparative method and its variants in the system of scientific methods is fined.